

Tomasz Bajkowski

Role społeczne współczesnej młodzieży

Mówiąc o młodzieży, myślimy o okresie w życiu człowieka zawieszonym pomiędzy byciem dzieckiem a byciem dorosłym. Klaus J. Tillmann¹ określił młodość jako „fenomen społeczno-kulturowy, który w swoich przejawach podporządkowany jest czynnikiem historyczno-społecznym”².

W tym kontekście (choć bardziej szczegółowo) postrzega młodość także Leopold Rosenmayr. Według niego analizowane pojęcie funkcjonuje w czterech wiodących znaczeniach:

- faza, która rozpoczyna się wraz z dojrzewaniem płciowym;
- warstwa społeczna, ograniczona pod względem społecznych uprawnień i otwartych perspektyw życiowych;
- pokolenie cechujące się wspólnotą doświadczeń uwarunkowanych byciem w różnych klasach (warstwach) społecznych;
- witalna siła: źródło odnowy społeczeństw³.

Zaproponowane przez Rosenmayra wymiary społecznego postrzegania młodzieży to interesująca propozycja określenia analizowanego terminu. Odnosi się do nastolatków jako pokolenia (czy wspólnoty pokoleniowej) i określa układy zależnościowe na linii młodzież – dorośli. Ma tu wreszcie miejsce funkcjonalne określenie młodości. W tym du-

¹ K.J. Tillmann, *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*, przekł. G. Bluszcz, B. Miracki, PWN, Warszawa 1996.

² H.M. Griese, *Socjologiczne teorie młodzieży*, przekł. J. Dąbrowski, Impuls, Kraków 1996, s. 19.

³ Tamże, s. 151-160.

chu także Antonina Kłoskowska stwierdziła, że na polu nauk społecznych (a socjologii w szczególności) młodzież jako zagadnienie badawcze ujmuje się dwojako:

- jako społeczną kategorię obejmującą kilka kohort, grup wiekowych nie do końca identycznych ze względu na cechy społeczne;
- jest kojarzona z młodością – pojęciem abstrakcyjnym, zawierającym określone cechy podlegające społecznej waloryzacji⁴.

Z perspektywy przywołanych definicji należy zatem przyjąć, że termin „młodzież” odnosi się do kategorii wiekowej jednostek zakorzenionych pomiędzy dzieciństwem a dorosłością, które w toku socjalizacji zmierzają do osiągnięcia pełnej dojrzałości. Uzupełniając tak sformułowaną definicję należy dodać, że jest to grupa społeczna, która dzięki swej dynamice i specyfice rozwoju jest ważnym ogniwem zmian społeczno-kulturowych⁵.

Istotnym zagadnieniem dookreślającym fenomen tej grupy wiekowej jest tożsamość jej członków. W literaturze przedmiotu można dostrzec, że analiza tożsamości młodzieży jest dość silnie sfragmentaryzowana i zakorzeniona przede wszystkim na paradygmacie pozytywistycznym oraz ilościowych strategiach badawczych⁶. Uwaga badaczy skupia się raczej na zagrożeniach, przejawach dewiacji i patologii oraz budzących panikę moralną stylach subkulturowych prezentowanych przez grupy adolescentów⁷. Duża liczba badań, których obiektem jest młodzież, wynika z ich ciągłej dezaktualizacji, warunkowanej dynamiką zmian społecznych.

Jest wiele teorii i koncepcji, których osią zainteresowania jest młodzież, między innymi, teoria rozwoju poznawczo-moralnego Jeana Piageta i Lawrence’a Kohlberga⁸, koncepcja antropologiczno-kulturowa Margaret Mead⁹, socjologiczna koncepcja pokolenia Karla Mannhei-

⁴ A. Kłoskowska, *Socjologia młodzieży: przegląd koncepcji*, „Kultura i Społeczeństwo” 1997, nr 2.

⁵ D.D. Porta, M. Diani, *Social Movements*, Oxford University Press, Oxford 2006.

⁶ R. Leppert, *Młodzież – świat przeżywany i tożsamość*, Impuls, Kraków 2002.

⁷ S. Cohen, *Folk Devils and Moral Panics*, Paladin, St. Albans 1973.

⁸ B. Inhelder, J. Piaget, *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*, przekł. K. Tyborowska, PWN, Warszawa 1970.

⁹ M. Mead, *Kultura i tożsamość*, przekł. K. Tyborowska, PWN, Warszawa 1984.

ma¹⁰ czy psychoanalityczna koncepcja Erika H. Eriksona¹¹. Ten ostatni autor ujmuje tożsamość procesualnie, dynamicznie i wielowymiarowo, gdyż oprócz wyróżniania jej elementów w kategoriach *stricte* psychologicznych (świadomość tożsamości własnej, ciągłości cech siebie jako osoby, czy też spójności oraz zintegrowania atrybutów własnych) wskazuje zarazem na wewnętrzną solidarność z ideałami oraz właściwościami grupy egzemplifikowaną przez szereg uwikłań, wyborów oraz wykluczeń¹². To zaś (zdaniem Antoniny Kłoskowskiej) „odnosi się do poczucia solidarności i zespolenia z grupą społeczną i jej wartościami”¹³, która jest z kolei warunkowana poprzez czynniki społeczne, gospodarcze, kulturalne czy polityczne – czyli uwikłaniem w konteksty określonego momentu rozwoju historii, na który przypada okres adolescencji.

W tej najważniejszej fazie rozwoju (określanej przez Eriksona jako kryzys tożsamości – pomieszanie ról) nadrzędną potrzebą jest tożsamość funkcjonująca w opozycji do rozproszenia. Ta sytuacja determinowana jest przez uwarunkowania socjokulturowe, które

wpływają na konstruowanie tożsamości jednostki, a kryzys tożsamości może być związany nie tylko z walką wewnętrzną, ale także z wstrząsami zewnętrznego świata i konfliktem ze społeczeństwem¹⁴.

Tożsamość powstaje na zasadzie formułowania pewnych sprzeczności pomiędzy jej kontekstami jako koncepcji siebie oraz kompetencji do działania. Okres adolescencji jest momentem, w którym nastąpić powinna względna integralność ról pełnionych społecznie oraz ich zhierarchizowanie. Mając na względzie fakt wielości ofert dawanych przez współczesność, kwestia wyboru staje się jeszcze bardziej problematyczna. Dążenie do identyfikacji przejawia się w postaci silnej potrzeby przynależności grupowej, zaś umiejętności nabyte w tym okre-

¹⁰ H. M. GRIESE, *Socjologiczne teorie młodzieży*, dz. cyt.

¹¹ E. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, przekł. P. Hejmej, Rebis, Poznań 1997.

¹² L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia: studium koncepcji E.H. Eriksona*, Wyd. UMK, Toruń 2000, s.48.

¹³ E. Zamojska, *Kulturowa tożsamość młodzieży. Studium empiryczne z badań nad młodzieżą szkół średnich*, Wyd. UAM, Poznań – Toruń 2000.

¹⁴ A. Kłoskowska, *Kulturologiczna analiza biograficzna*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii*, J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), PWN, Warszawa – Poznań 1990, s. 175.

się zależą od charakteru sytuacji czy kompensacji oferowanych przez grupę¹⁵. Jak stwierdza Jerzy Nikitorowicz,

dylematy tożsamości młodzieży wydają się mieć miejsce w trzech płaszczyznach: w przeżyciach i doświadczeniach jednostki w jej osobniczym cyklu życia, w losach pokoleniowych, kondycji pokoleniowej oraz w starciu młodego pokolenia z historią¹⁶.

Istotnym pojęciem używanym przez Eriksona jest **tożsamość negatywna**, rozumiana jako tożsamość oparta na identyfikacjach i rolach, które w krytycznych sytuacjach rozwoju były przedstawiane jako niepożądane czy niebezpieczne. Młodzi ludzie chcą być tym wszystkim, co im się kulturowo odradza¹⁷. Identyfikacje z elementami tożsamości negatywnej nie oznaczają ich interiorezacji, są przejawem rozczarowania elementami tożsamości pozytywnej oferowanymi przez rzeczywistość społeczną¹⁸. Przejawia się to w budowaniu własnej tożsamości na zniekształconych pod względem statusu i wartości składnikach kultury społecznej. Szczególne znaczenie mają te, które będąc społecznie uznanymi, pozostają poza zasięgiem oraz możliwościami młodych ludzi. Kształtująca się tożsamość będzie wówczas odbiciem nierówności społecznych, dając chwilowe zakorzenienie w wątpliwej strukturze społecznej. Związana jest zatem z przejściem negatywnych obrazów grupy, zaś w wymiarze indywidualnym z poczuciem alienacji oraz wynikającym z niego poczuciem bezradności¹⁹. Konfrontacja sprzecznych oczekiwań ze strony rodziny, instytucji edukacyjnych oraz rówieśników prowadzi do dyfuzji ról. Kontestacja autorytetów przekłada się również na kształtowanie się obrazu ról społecznych u młodych ludzi. Rekonstrukcje w zakresie ich pełnienia, negowanie stereotypowych obrazów są w naturalny sposób wpisane w ten okres ludzkiego życia.

¹⁵ L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia...*, dz. cyt., s. 49.

¹⁶ J. Nikitorowicz, *Młodzież pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej*, Trans Humana, Białystok 2000, s. 60.

¹⁷ L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia...*, dz. cyt., s. 59.

¹⁸ Tamże, s. 62-63.

¹⁹ P. Boski, M. Jarymowicz, M. Malewska-Peyre, *Tożsamość a odmiennność kulturowa*, Wyd. Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1992, s. 45; L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia...*, dz. cyt., s. 68-70; E. Wysocka, *Doświadczenie życia w młodości – problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania*, Wyd. UŚ, Katowice 2009, s. 68-80.

Tożsamość negatywna może być przejawem eriksonowskiego moratorium, którego istotnym założeniem jest to, że choć fizycznie jest się dorosłym, to jednak nie spełnia się społecznych warunków, by być uznanym i traktowanym jak dorosły²⁰. To wbudowany w plan rozwoju ludzkiego etap zawieszenia pomiędzy dzieciństwem, a dorosłością, przystanek na drodze poszukiwania odpowiedzi na pytania: „Kim jestem” i „Jakie jest moje miejsce na świecie”. Szanse i zagrożenia, jakie się w nim kryją, nie mają bowiem sobie równych, ani wcześniej, ani nigdy potem²¹. Takie ujęcie problemu jest szczególnie ważne w społeczeństwach wysoko rozwiniętych (na co zwraca uwagę w teorii Jürgen Habermas)²², a tym bardziej, gdy uwzględni się aspekt wielokulturowy. Mało atrakcyjne obrazy dorosłości mogą dodatkowo wzmacniać mechanizm ucieczki od odpowiedzialności i stymulować postawy życia dniem dzisiejszym, a nie przyszłością. Erikson podkreśla znaczenie nowych pokoleń w przekształcaniu teraźniejszości w przyszłość. Dostrzec należy w tym miejscu rolę edukacji jako tego elementu kształtowania młodych pokoleń, który nie powinien funkcjonować w duchu iluzji tradycyjnego rozumienia kryzysów młodzieży, a raczej odpowiadać na aktualne i adekwatne ich problemy.

Istotnym terminem odnoszącym się do wskazanych zależności jest pojęcie **roli**. Paweł Rybicki określa tym mianem zakres aktywności społecznie wydzielony, zachowania i działania podejmowane przez jednostkę zajmującą określoną pozycję społeczną²³. Zaproponował on trzy sfery rozpatrywania roli: zadań, które ma wypełnić osoba zajmująca określoną pozycję społeczną, oczekiwań wobec wykonawcy roli co do moralnych postaw i zachowań oraz samoświadomości jej wykonawcy. Ze względu na wielowymiarowy charakter analizowanego pojęcia w socjologii, przyjęto jej rozróżnianie na role:

²⁰ H. M. Griese, *Socjologiczne teorie młodzieży*, dz. cyt., s. 69.

²¹ Za: M. Opoczyńska, *Moratorium psychospołeczne – szansa czy zagrożenie dla rozwoju*, [w:] *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*, A. Gałdowa (red.), Wyd. UJ, Kraków 1999, s. 118.

²² J. Habermas, *Działanie komunikacyjne i decentralizacja rozumu*, przekł. W. Lipnik, PWN, Warszawa 2004.

²³ P. Rybicki, *Struktura społecznego świata*, PWN, Warszawa 1979.

- **przypisaną** (o charakterze normatywnym) – strukturalnie przypisane nakazy połączone z określoną pozycją społeczną i utrwalone w świadomości społecznej²⁴;
- **subiektywną** (zinternalizowaną) – osobista koncepcja dotycząca sposobów zachowania się w różnych sytuacjach ze względu na zajmowaną pozycją społeczną, powstała w wyniku percepcji oczekiwań społecznych; zawiera gotowość do podjęcia takich zachowań, (posiada osobisty wymiar);
- **pełnioną** (wymiar behawioralny) – rzeczywiste zachowania jednostki ze względu na zajmowaną pozycję społeczną²⁵.

Te trzy sposoby konceptualizacji są ze sobą immanentnie powiązane i należałoby je rozpatrywać łącznie. Ludzkie zachowanie, związane z pełnieniem określonej roli, jest zdeterminowane oczekiwaniami społecznymi, które w trakcie procesu socjalizacji zostaje zinternalizowane. Rola staje się częścią indywidualnej tożsamości, a dzięki temu wpływa na kreowanie osobowości jednostki. Aby w pełni funkcjonować w roli, nie wystarczy schematyzm działania, lecz także przyswojenie jej aspektów: normatywnego, aksjologicznego oraz afektywnego.

Omawiając proces kształtowania się roli społecznej warto odnieść go do wymiaru praktycznego. Jedną z najistotniejszych płaszczyzn autoidentyfikacji jednostki jest rola płciowa. Stanowi ona element szerszego systemu ról społecznych, który został utrwalony historycznie dzięki transmisji międzypokoleniowej oraz uprawomocnieniu (najczęściej przez naukę, religię itp.). Treści ról płciowych podlegały zmianom w różnych kulturach oraz historii społeczeństw, ale do dzisiaj stanowią fundament autoidentyfikacji jednostki.

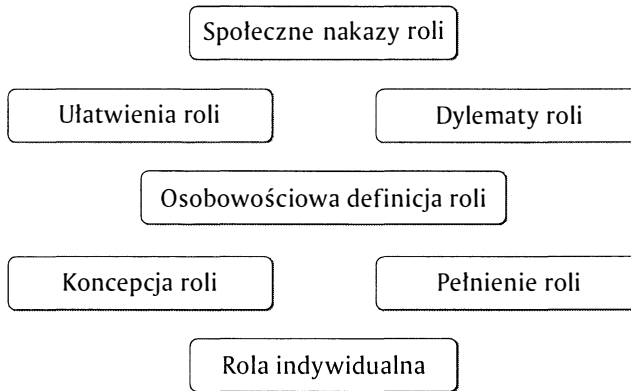
Kształtowanie się indywidualnej roli rodzajowej ma skomplikowany i złożony charakter. Pomimo tego, można uchwycić pewne prawidłowości towarzyszące procesowi nabywania tożsamości płciowej. W opisie jego elementów można odwołać się do opracowanego przez Krzysztofa Rubachę²⁶ schematu roli społecznej.

²⁴ D. J. Levinson, *Rola, osobowość i struktura społeczna*, [w:] *Elementy mikrosocjologii*, J. Szmátka (red.), Wyd. UJ, Kraków 1979.

²⁵ J. H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, przekł. J. Szmátka, PWN, Warszawa 1985.

²⁶ K. Rubacha, *Pełnienie roli nauczyciela a realizacja zadań rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości*, Wyd. UMK, Toruń 2000.

Schemat 1. Schemat roli społecznej

Źródło: K. Rubacha, *Pełnienie roli nauczyciela...*, dz. cyt.

Opisując poszczególne kategorie pojęciowe z perspektywy kształtowania się indywidualnej roli płciowej, można (za autorem) dookreślić elementy schematu:

- **Społeczne nakazy roli** – zawierają wzorce ról oraz stereotypy płci uznawane za właściwe dla kobiet i mężczyzn funkcjonujących w danej kulturze, związane z wymaganiami wobec jednostki w kategorii zadań i obowiązków, zachowań, postaw, cech osobowości oraz cech wyglądu;
- **Ułatwienia roli** – zasób kulturowych oraz technicznych środków służących zrozumieniu nakazów społecznych. Ułatwieniu służą wzorce ról płciowych oraz stereotypy prezentowane przez agendy socjalizacyjne, takie jak: rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza oraz szeroko rozumiane media;
- **Dylematy roli** – źródła trudności w pełnieniu roli zgodnie ze społecznymi oczekiwaniami. Wynikają one przede wszystkim z: niejasności roli, jej wewnętrznej niespójności, niezgodności roli z innymi rolami społecznymi oraz trudności wynikających z bilansu psychologicznych kosztów ponoszonych w trakcie jej pełnienia;
- **Osobowościowa definicja roli** – nadawanie przypisanej roli indywidualnego znaczenia, wzajemne dostosowywanie się roli i osobowości jednostki ją realizującej. W zdefiniowaniu roli szczególne znaczenie będą miały cechy psychofizyczne osoby, doświad-

czenia socjalizacyjne, osoby znaczące oraz osobowe predyspozycje do wykorzystywania dylematów roli;

- **Koncepcja roli** – aspekt ideacyjny, normatywny indywidualnej roli płciowej. Idealny obraz siebie tworzony jest w trakcie pełnienia roli. Koncepcja pełnienia roli uwzględnia sytuację życiową osoby, jej możliwości i ograniczenia. Determinuje również zachowania w różnych sytuacjach społecznych, uwzględniając przy tym margines swobody w stosunku do wymagań społecznych;
- **Pełnienie roli** – określa jej wymiar behawioralny, czyli zachowania obserwowalne u konkretnych jednostek. Na skutek czynników środowiskowych, sytuacji życiowej oraz czynników sytuacyjnych role pełnione mogą pozostawać w sprzeczności z indywidualną koncepcją;
- **Rola indywidualna** – na skutek integracji normatywnego, subiektywnego i behawioralnego wymiaru roli, tworzy się specyficzny dla każdej jednostki wzorzec funkcjonowania (na przykład jako kobiety lub mężczyzny).

Mówiąc o roli należy zauważyć jej wpływ na funkcje pełnione przez osoby określonej płci. Role w dużym stopniu determinują świadomość ludzi, jakie funkcje społeczne powinny pełnić kobiety i mężczyźni, nie chcąc narażać się na sankcje społeczne. Zmiany w zakresie ról płciowych pociągają za sobą zmiany funkcji przypisywanych dotychczas jednej z płci, jak i również znaczenia płci w ogólnym obrazie siebie. Dekonstrukcja dotyczy również stereotypowych obrazów kobiecości i męskości. Młodzi ludzie, również w tym aspekcie autoidentyfikacji, poszukują bardziej atrakcyjnych wzorców modelowania zachowań, zrywając w sposób symboliczny z narzuconymi kategoriami zachowań odpowiednich dla określonej płci²⁷.

Wiodący w tej perspektywie wymiar postrzegania młodzieży jako kategorii społeczno-demograficznej podlega zainteresowaniu badaczy społecznych, których celem było wyodrębnienie kryteriów ukazujących specyfikę tego okresu w kontekście ról. Dokonując analizy tej

²⁷ T. Bajkowski, *Kobiecość i męskość w percepcji młodzieży akademickiej*, Żak, Warszawa 2010.

kwestii²⁸ można zatem wyróżnić kryteria: biologiczne, psychologiczne, pedagogiczne, społeczne, ekonomiczne i prawne. Mając na względzie wspomniane wcześniej dylematy kształtowania tożsamości, czy także kształtowanie się tożsamości negatywnej, warto choćby pokrótce przeanalizować aktualne napięcia i problemy na linii: kryteria postrzegania młodzieży a specyfika właściwych jej ról.

Kryteria **biologiczne** skoncentrowane są wokół procesu dojrzewania organizmu, w tym osiągnięcia dojrzałości płciowej. Jest to dynamiczny i wielowymiarowy proces determinujący zachowanie młodego człowieka. Na przestrzeni ostatnich dekad stwierdza się akcelerację pubertacji²⁹. To oznacza, że dzieci doświadczają współcześnie skoku pokwitaniowego o wiele wcześniej aniżeli ich rówieśnicy sprzed kilku dekad. W efekcie dochodzi do jeszcze większego rozdziwisku pomiędzy dojrzewaniem biologicznym a psychospołecznym wymiarem tego procesu. Powodować to może sytuacje, w których niedojrzała nastoletnia osobowość niedojrzale postrzega swoją już dojrzałą cielesność. Jak zauważa Krzysztof Koseła

obniża się wiek dojrzałości płciowej(...). Dobre odżywianie w okresie prenatalnym i w czasie dzieciństwa sprawia, że rozwój ciała znacznie wyprzedza rozwój umysłu, powodując napięcie: dorosłe ciało – niedorostły umysł³⁰.

Ten niepokojący proces może również znaleźć odzwierciedlenie w relacjach interpersonalnych, co dotyczy zarówno relacji międzyrodzinnych, jak i międzypokoleniowych.

Ze skutkami tego rozwojowego rozdziwisku powiązane jest kryterium **psychologiczne**. Kojarzone jest przede wszystkim z dojrzałością intelektualną, poznawczą i emocjonalną młodego człowieka. Rozwojowi tych sfer towarzyszy rosnąca świadomość własnego „ja” i pogłębianie się zobiektywizowania własnego obrazu siebie. Wyznacznikiem

²⁸ B. Wilson, J. Wyn, *Shaping Futures, Youth Action for Livelihood*, Allen & Unwin, Sydney 1987.

²⁹ J. Kurzępa, *Zagrożona niewinność. Zakłócenia rozwoju seksualności współczesnej młodzieży*, Impuls, Kraków 2008, s. 17-20; L. Arai, *Teenage Pregnancy. The Making and Unmaking of A Problem*, The Policy Press, Bristol 2009, p. 42-44.

³⁰ K. Koseła, *Młodzież*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, Z. Bokszański, A. Kojder (red.), t. 2, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999, s. 253.

dojrzewania poznawczego staje się przejście z operacji konkretnych na poznanie hipotetyczno-dedukcyjne³¹, które zwiększa możliwości w zakresie kształcenia. Młody człowiek przechodzi w tym wieku przez proces redefinicji i kształtowania ocen moralnych, hierarchii wartości, nabywania norm oraz celów życiowych. Jego kulminacją staje się przejście od anomii do autonomii, niezbędne do świadomego wykorzystywania zasad moralnych w życiu społecznym. Konsekwencją wejścia w okres młodości jest zwiększenie się zakresu odpowiedzialności za własne czyny, ale również zwiększenie samodzielności w myśleniu i działaniu. Obok takich cech, jak witalność, otwartość i spontaniczność, młodości towarzyszy krytyczny stosunek wobec otaczającej rzeczywistości, widoczny w postaci kontestowania autorytetu dorosłych, ich zakazów i nakazów. Jest to związane z poszukiwaniem własnej, odrębnej tożsamości. Zewnętrzne manifestacje towarzyszące temu procesowi nazywane są (za E.H. Eriksonem) kryzysem tożsamości³². Szereg studiów nad jego koncepcją³³ w odniesieniu do młodzieży (która w tej epigenetycznej koncepcji stanowi piątą fazę rozwoju), pozwala na wygenerowanie kilku istotnych tez precyzujących zawarte w niej założenia, jako że kryzys tożsamości:

- jest kwestionowaniem wcześniejszych etapów socjalizacji, co zarazem implikuje potrzebę dookreślenia roli społecznej;
- wynika z kryzysu normatywnego, skutkującego dyfuzją tożsamości, a przejawiającego się w silnych identyfikacjach oraz wykluczeniach;
- to odrzucanie ról oferowanych przez społeczeństwo mogące przybrać postać tożsamości negatywnej;

³¹ B. Inhelder, J. Piaget, *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*, dz. cyt.

³² E. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, dz. cyt.

³³ Między innymi: L. Witkowski, *Tożsamość i zmiana. Wstęp do epistemologicznej analizy kontekstów edukacyjnych*, Wyd. UMK, Toruń 1988; R. Leppert, *Młodość – świat przeżywany i tożsamość. Studia empiryczne nad bydgoskimi licealistami*, Impuls, Kraków 2002; Z. Bokszański, *Tożsamość – interakcja – grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie socjologicznej*, Wyd. UŁ, Łódź 1989; P. Szczukiewicz, *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*, Wyd. UMCS, Lublin 1998; *Tożsamość człowieka*, A. Gałdowa (red.), Wyd. UJ, Kraków 2000; *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*, A. Gałdowa (red.), Wyd. UJ, Kraków 1999; A. Nalaskowski, *Społeczne uwarunkowania twórczego rozwoju jednostki*, WSiP, Warszawa 1998.

- sprowadza się do eksperymentowania (w ramach psychospołecznego moratorium) na potencjalach tożsamości oferowanych przez socjokulturowe *universum*.

Niewłaściwe rozwiązanie owego kryzysu, bądź też wydłużanie się samej fazy, może prowadzić młodego człowieka do poważnych zaburzeń. Jednym z nich jest doświadczanie „syndromu Piotrusia Pana”³⁴. Ten termin, początkowo odnoszony do młodych mężczyzn przejawiających objawy anoreksji, z biegiem lat zaczął być stosowany wobec niedojrzałych społecznie młodych dorosłych mężczyzn unikających właściwych dla ich wieku odpowiedzialności i zobowiązań, hołdujących swoim stylem życia modelowi *puer aeternus*³⁵.

Kryteria **pedagogiczne** związane są z procesem wychowania i kształcenia zachodzącymi w domu i w szkole. Są związane z okresem nauki szkolnej, jej poziomem oraz typem. W ostatnich latach, również w Polsce, znacznie wydłużył się cykl kształcenia, szczególnie kształcenia ogólnego, co jest związane z rosnącym zapotrzebowaniem społecznym na wyższe kwalifikacje i kompetencje osobowe. Wymagania stawiane przez szybko zmieniający się rynek pracy spowodowały rozwój kształcenia ustawicznego, umożliwiający naukę nawet po podjęciu już pracy zawodowej w celu podniesienia kwalifikacji lub zmiany profilu zawodowego odpowiadającemu aktualnemu zapotrzebowaniu społecznemu. Konsekwencją tych trendów jest proces odraczania wejścia w dorosłość, a poprzez to wydłużania się okresu młodości. Innym trendem obserwowanym szczególnie od lat dziewięćdziesiątych XX wieku jest tak zwany boom edukacyjny, związany z upowszechnianiem się wyższych szczebli edukacji, czego przykładem może być organizowanie studiów trzeciego stopnia. W ostatnich latach w Polsce podwoiła się liczba studentów, dzięki nieporównywalnie lepszym możliwościom startu zawodowego i życiowego młodych ludzi z ukończonym dyplomem uczelni wyższej. Jednocześnie skutkiem ubocznym liberalizmu ekonomicznego jest pogłębianie się rozwarstwienia społeczeństwa. To sprawia, że w świecie jasno określonych ekonomicznymi wskaźnikami zwycięzców i przegranych pewne grupy młodzieży

³⁴ D. Kiley, *The Peter Pan Syndrome: Men Who Have Never Grown Up*, University of London, London 1983.

³⁵ A. Yeoman, *Now or Neveland: Peter Pan and the Myth of Eternal Youth (A Psychological Perspective on a Cultural Icon)*, Inner City Books, Toronto 1998.

z określonych środowisk zostały pozbawione możliwości awansu społecznego³⁶.

Zmianom w warstwie kształcenia towarzyszą też zmiany w zakresie wychowania. Tradycyjny model rodziny zastępują związki nieformalne bądź zrekonstruowane. W rodzinach współczesnych spada też liczba dzieci. Zmienia się system wyznawanych wartości, priorytet rodzinny przechodzi na rzecz własnej kariery i samorealizacji. Dochodzi do przesunięcia socjalizacyjnego³⁷ z tradycyjnych instytucji wychowawczych, takich jak rodzina, szkoła czy kościół, na rzecz grupy rówieśniczej i mediów. W tej sytuacji kreatorami osobowości młodego człowieka stają się niedookreśleni (a przede wszystkim niedojrzali) rówieśnicy, bądź odrealnione ikony popkultury. W obu przypadkach ten proces skazany jest na niepowodzenie.

Wydłużenie okresu edukacji utożsamiane z wydłużaniem młodości niesie za sobą dalsze skutki. Kryteria społeczne związane są z podejmowaniem określonych ról społecznych, takich jak rola ucznia, pracownika, małżonka czy rodzica. Wiek, w którym człowiek podejmuje określone role, jest związany, między innymi, z czynnikami historycznymi, społecznymi, kulturowymi oraz prawnymi. Rola ucznia i studenta wyznaczona jest normami wiekowymi dla poszczególnych szczebli edukacji. W Polsce najmłodszą grupą młodzieży są gimnazjaliści, którzy swą edukację na tym poziomie rozpoczynają około 13 roku życia, a określenie to dotyczy również młodzieży studenckiej, która swą edukację kończy około 25 roku życia. Podejmowanie poszczególnych ról w odniesieniu do edukacji jest ściśle związane z aspiracjami oraz planami życiowymi poszczególnych jednostek. Przy wcześniej wspomnianym wzroście aspiracji edukacyjnych młodych ludzi, zwiększa się grono osób spełniających warunek reprezentowania grupy młodzieży poprzez częste podejmowanie roli ucznia i studenta w następujących po sobie szczeblach edukacji. Niestety, wciąż utrudniony jest dostęp, części młodzieży, do wyższych szczebli edukacji ze względu na zróżnicowanie i rozwarstwienie społeczne. Ma to swoje przełożenie na lęk przed bezrobociem, występujący u młodych ludzi już w trakcie nauki. Szanse na rynku pracy są zazwyczaj wprost proporcjonalne do pozio-

³⁶ Z. Kwieciński, *Wykluczanie*, Wyd. UMK, Toruń 2002.

³⁷ Z. Melosik, *Kultura popularna jako czynnik socjalizacji*, [w:] *Pedagogika – podręcznik akademicki*, B. Śliwerski, Z. Kwieciński (red.), PWN, Warszawa 2005.

mu i rodzaju wykształcenia, a przez to zdobytych kwalifikacji. Bezrobocie wśród młodzieży, (obecnie dość powszechne), ma swoje poważne konsekwencje, zarówno psychologiczne jak i społeczne. Trudności na rynku pracy powodują tendencję odraczania decyzji wejścia w następne role społeczne, czyli małżonka i rodzica. W Polsce, szczególnie od lat dziewięćdziesiątych, zaznaczyły się wyraźne trendy mniejszej gotowości wchodzenia w związki małżeńskie młodych ludzi oraz spadku wskaźnika dzietności u kobiet. Priorytetem w zakresie planów reprodukcyjnych stały się warunki ekonomiczne i konieczność utrzymania się na rynku pracy, bez względu na wcześniejsze preferencje co do rodzaju modelu rodziny. Nierzadką sytuacją, obserwowaną wśród przedstawicieli młodego pokolenia jest wchodzenie w związki kohabitacyjne, które zmieniają zarówno świadomość społeczną, jak i świat wartości. Konsekwencją spadku dzietności i upowszechniania się modelu rodziny młodzieźniej jest fakt starzenia się społeczeństwa i braku zdolności reprodukcji pokoleniowej.

Kolejną rolę społeczną, którą przyjmuje młody człowiek jest rola obywatela. Wraz z ukończeniem 18 roku życia człowiek uzyskuje czynne i bierne prawo wyborcze. Ocena zmian społecznych zachodzących w Polsce bywa w opinii młodych ludzi raczej ambiwalentna. Z jednej strony młodzież dostrzega profity płynące z demokracji i wolności oraz ciągłego rozwoju gospodarczego i technicznego, z drugiej zaś widoczne jest widmo bezrobocia, rozwarstwienia społeczeństwa i kryzysu normatywnego. Frustracje i lęki, powstające w wyniku tego dysonansu, powodują częste postawy ucieczkowe młodego pokolenia związane ze zdystansowaniem się wobec życia społecznego i polityki, lub też wyjazd do innego kraju, o bardziej dojrzałych układach społecznych. Innym ważnym problemem związanym z wchodzeniem w dorosłość jest fakt, że opuszczenie domu rodzinnego cechuje się doświadczaniem znacznych napięć przez młodzież. Znaczącym fenomenem w tym aspekcie jest opracowany przez australijskich badaczy społecznych termin „dziecko-bumerang”³⁸, którym określa się młodych dorosłych opuszczających dom rodzinny pozornie (albo w ogóle nieopuszczających rodzinnego gniazda, preferujących życie bez podejmowania „dorosłych” zobowiązań, przez które należy rozumieć prze-

³⁸ J. Wyn, R. White, *Rethinking Youth*, Allen & Unwin, Sydney 1997, p. 95.

de wszystkim założenie rodziny i zamieszkanie z nią pod własnym dachem).

Ten syndrom pozostaje w ścisłej zależności od kryterium **ekonomicznego**. To szczególnie wymowny faktor procesu usamodzielniania się młodzieży. Wiąże się to z samodzielnym zaspokajaniem własnych potrzeb materialnych, posiadaniem własnego mieszkania oraz warunkami startu życiowego. Trudne warunki ekonomiczne młodych ludzi w naturalny sposób wydłużają ramy czasowe procesu usamodzielniania. Składa się na to między innymi przywoływany wcześniej wysoki wskaźnik bezrobocia wśród absolwentów szkół (edukację kończy pokolenie z tak zwanego wyżu demograficznego) oraz duży wzrost cen mieszkań w ostatnich latach, a poprzez to utrudniona możliwość ich kupna. W związku z tymi trudnościami znaczna grupa młodych rodzin jest zmuszona mieszkać wspólnie z rodzicami. W ostatnim czasie wzrasta też odsetek młodych ludzi decydujących się na samodzielny start życiowy poprzez migrację zarobkową za granicę, co ma swoje przełożenie na kryzysy rodzinne i społeczne. Przyczynia się także do wstrzymywania się przed realizacją funkcji prokreacyjnej, gdyż młode małżeństwa często dochodzą do wniosku, że wobec spłaty kolejnej raty kredytu nie stać ich na dziecko i planują je na moment osiągnięcia stabilizacji finansowej.

Kryteria **prawne** związane są z uzyskaniem zdolności do czynności prawnych oraz odpowiedzialności w zakresie prawa karnego. Mamy do czynienia z różnymi regulacjami prawnymi w zależności od dziedziny życia społecznego. I tak osoby w wieku od 13 do 18 lat mają ograniczoną zdolność do czynności prawnych, uzyskują ją po ukończeniu 18 roku życia. Prawo pracy wyklucza zatrudnianie osób poniżej 15 roku życia. Dla osób poniżej 13 roku życia prawo karne przewiduje stosowanie jedynie środków wychowawczych, w przypadku przewinień i przestępstw. Sprawca może być sądzony jak osoba dorosła dopiero po ukończeniu 16 roku życia. Związek małżeński w świetle prawa cywilnego może zawrzeć kobieta po ukończeniu 18 roku życia, a mężczyzna po ukończeniu 21 lat (odstępstwo od tego może nastąpić przy zgodzie rodziców i decyzji sądu). Jak widać przedstawione kryteria są niekoherentne i podlegają wielu złożonym czynnikom, które powodują, że okres młodości jest, pod kątem ram wiekowych, dość płynny. Te granice chociaż sztucznie stworzone, pozostają obszarami młodzińcych eksploracji na obszary zastrzeżone dla dorosłych. W tym

przypadku zainteresowanie młodzieży używkami jako substytutem dorosłości wydaje się być najbardziej wymownym przykładem.

Badania dotyczące obecnego pokolenia ludzi młodych, uwiaryściły pewne kategorie opisujące ich specyfikę. Dążąc do podsumowania dokonanej analizy literatury w możliwie syntetycznej formie, należy stwierdzić, że obecne młode pokolenie cechuje³⁹: poczucie zagubienia w toku gwałtownych zmian, niepokój o przyszłość, lęk przed bezrobociem po ukończeniu edukacji, poczucie anomii i kryzysu normatywnego, brak poczucia bezpieczeństwa i poczucie zagrożenia, nierozpamiętywanie przeszłości, zdolność adaptacji do istniejących warunków, orientacja bardziej indywidualna niż wspólnotowa, konsumpcyjny styl życia, nastawiony na przyjemności i rozrywkę, kontestacja nierówności społecznych, nastawienie na edukację przy jednoczesnym wyrównywaniu jej szans, świadomość zróżnicowania szans na lepszy start życiowy warunkowany rodziną pochodzenia, nastawienie na zmiany w zakresie technologii informacyjnej, ambiwalentny stosunek wobec transformacji demokratycznej i ekonomicznej, orientacja na rodzinę przy jednoczesnym odraczaniu wiążących decyzji o jej założeniu, kryzys tożsamości, poszukiwanie alternatywnych możliwości rozwoju duchowego.

Odnośząc się do czynników opisujących doświadczanie dorosłych ról społecznych, należy stwierdzić ich znaczną fluktuację. Z perspektywy powyższych rozważań zawarcie związku małżeńskiego przestaje być statusem istotnym współcześnie, jako że skala rozwodów czy związków kohabitacyjnych ma tendencję wzrostową. Zakończenie edukacji to z kolei termin pozostający w sprzeczności z obowiązującą koncepcją uczenia się przez całe życie. Co więcej, nawet prokreacja przestaje być czytelnym wskaźnikiem wejścia w dorosłość, jako że znaczna część osób metrykalnie dorosłych unika w sposób świadomy posiadania dzieci, argumentując to wzrostem zobowiązań ekonomicznych i społecznych. Powyższe prawidłowości wskazują, że typowe „dorosłe” wskaźniki kształtujące role społeczne współczesnej młodzieży powinny być na każdym etapie badań pedagogicznych oraz refleksji teoretycznej traktowane ze szczególną rozwagą.

³⁹ Między innymi: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), Żak, Warszawa 2006; R. Leppert, *Pomiędzy dzieciństwem a dorosłością (młodzież jako obiekt badań naukowych w Polsce w ostatniej dekadzie XX wieku)*, „Terazniejszość – Człowiek – Edukacja” 2000, numer specjalny.

BIBLIOGRAFIA

- Arai L., *Teenage Pregnancy. The Making and Unmaking of A Problem*, Bristol 2009.
- Bajkowski T., *Kobiecość i męskość w percepcji młodzieży akademickiej*, Warszawa 2010.
- Boksański Z., *Tożsamość – interakcja – grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie socjologicznej*, Łódź 1989.
- Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyre M., *Tożsamość a odmiennność kulturowa*, Warszawa 1992.
- Cohen S., *Folk Devils and Moral Panics*, London 1973.
- Elementy mikrosocjologii*, J. Szmatka (red.), Kraków 1979.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), Warszawa 2006.
- Encyklopedia socjologii*, Z. Boksański, A. Kojder (red.), Warszawa 1999.
- Erikson E., *Dzieciństwo i społeczeństwo*, przekł. P. Hejmej, Poznań 1997.
- Griese H., *Socjologiczne teorie młodzieży. Wprowadzenie*, przekł. J. Dąbrowski, Kraków 1996.
- Habermas J., *Działanie komunikacyjne i decentralizacja rozumu*, przekł. W. Lipnik, Warszawa 2004.
- Inhelder B., Piaget J., *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*, przekł. K. Tyborowska, Warszawa 1970.
- Kiley D., *The Peter Pan Syndrome: Men Who Have Never Grown Up*, London 1983.
- Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*, A. Gałdowa (red.), Kraków 1999.
- Kłoskowska A., *Socjologia młodzieży: przegląd koncepcji*, „Kultura i Społeczeństwo” 1997, nr 2.
- Kurzępa J., *Zagrożona niewinność. Zakłócenia rozwoju seksualności współczesnej młodzieży*, Kraków 2008.
- Kwieciński Z., *Wykluczanie*, Toruń 2002.
- Leppert R., *Młodzież – świat przeżywany i tożsamość. Studia empiryczne nad bydgoskimi licealistami*, Kraków 2002.
- Leppert R., *Pomiędzy dzieciństwem a dorosłością (młodzież jako obiekt badań naukowych w Polsce w ostatniej dekadzie XX wieku)*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2000, numer specjalny.
- Mead M., *Kultura i tożsamość*, przekł. K. Tyborowska, Warszawa 1984.
- Metoda biograficzna w socjologii*, J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), Warszawa – Poznań 1990.
- Nalaskowski A., *Społeczne uwarunkowania twórczego rozwoju jednostki*, Warszawa 1998.
- Nikitorowicz J., *Młodzież pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej*, Białystok 2000.
- Pedagogika – podręcznik akademicki*, B. Śliwerski, Z. Kwieciński (red.), Warszawa 2005.
- Porta D. D., Diani M., *Social Movements*, Oxford 2006.

- Rubacha K., *Pełnienie roli nauczyciela a realizacja zadań rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości*, Toruń 2000.
- Rybicki P., *Struktura społecznego świata*, Warszawa 1979.
- Szczukiewicz P., *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*, Lublin 1998.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2003.
- Tillmann K. J., *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*, przekł. G. Bluszcz, B. Miracki, Warszawa 1996.
- Turner J. H., *Struktura teorii socjologicznej*, przekł. J. Szmatka, Warszawa 1985.
- Wilson B., Wyn J., *Shaping Futures, Youth Action for Livelihood*, Sydney 1987.
- Witkowski L., *Tożsamość i zmiana. Wstęp do epistemologicznej analizy kontekstów edukacyjnych*, Toruń 1988.
- Witkowski L., *Rozwój i tożsamość w cyklu życia: studium koncepcji E. H. Eriksona*, Toruń 1989.
- Wyn J., White R., *Rethinking Youth*, Sydney 1997.
- Wysocka E., *Doświadczenie życia w młodości – problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania*, Katowice 2009.
- Zamojska E., *Kulturowa tożsamość młodzieży. Studium empiryczne z badań nad młodzieżą szkół średnich*, Poznań – Toruń 2000.
- Yeoman A., *Now or Neverland: Peter Pan and the Myth of Eternal Youth (A Psychological Perspective on a Cultural Icon)*, Toronto 1998.